

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

Kovo 15 d. Węclawskį Peterburge priėmęs Ministrų tarybos pirmininkas Stolypinas leido suprasti, kad aukštosios mokyklos tipo parinkimas priklausė dūmos sudarytos komisijos kompetencijai²⁰. Tuoj po kovo 15 d. Peterburge apsilankė ir Vilniaus generalgubernatorius. Jis taip pat susitikęs su Stolypinu metu prašė paremti aukštosios mokyklos steigimą Vilniuje²¹.

Valdžiai leidus, 1908 m. balandžio 21 d. įvyko komisijos, kurią išrinko Vilniaus miesto dūma, įvairių Šiaurės Vakarų krašto institucijų delegatų atstovų ir specialiai kviestų asmenų susirinkimas²². Po kelių pasitarimų nuspręsta, kad tai bus universitetas su Agronomijos skyriumi, o tipiniai universiteto fakultetai bus atidaromi palaipsniui: iš pradžių trys (Fizikos-matematikos, Teisės ir Medicinos), o paskiausiai – Istorijos-filologijos. Tiesa, diskutuota, ar pirma reikia atidaryti Medicinos, ar Fizikos-matematikos fakultetą²³. Visų šių pasitarimų metu išryškėjo skirtingos nuostatos dėl aukštosios mokyklos koncepcijos. Priklausymas konkrečiai nedominuojančiai etninei grupei taip pat nulemdavo skirtingas nuostatas aukštosios mokyklos steigimo diskusijose.

Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje

Tarp Lietuvos lenkų 1907 m. pabaigoje – 1908 m. pirmojoje pusėje būta ir universiteto steigimo Vilniuje šalininkų²⁴. Tačiau toną davė visai kitokio pobūdžio samprotavimai. Daugiausia prieš universiteto steigimą agitavo „Goniec Wileński“ atstovas Vaclovas Studnickis. Jis teigė, kad universitetas

²⁰ W. Ślizień, U prezydenta m. Wilna mecenasa Węclawskiego, *Goniec Wileński*, 1908, Nr. 41.

²¹ Wyższa uczelnia, *Kurjer Litewski*, 1908, Nr. 69; К вопросу о высшем учебном заведении, *Северо-Западный голос*, 1908, № 701.

²² Vilniaus miesto valdybos liaudies švietimo komisijos pirmininko 1911 m. gegužės 23 d. rašto A. Lagorijui juodraštis, *LVI A*, f. 938, ap. 6, b. 312, l. 306.

²³ M. B. [M. Biržiška], „Universiteto komisijos“ posėdis Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 94; W sprawie wyższego zakładu naukowego w Wilnie, *Kurjer Litewski*, 1908, Nr. 68; К вопросу о высшем учебном заведении в Вильне, *Виленский вестник*, 1908, № 1465.

²⁴ Sz. Meysztowicz, Politechnika czy uniwersytet?, *Kurjer Litewski*, 1907, Nr. 282; A. Jakowicki, W sprawie wyższego zakładu naukowego. (List do redakcji), *Goniec Wileński*, 1908, Nr. 62; Wyższy zakład naukowy w Wilnie. Potrzeba Wydziału rolniczego, *Dodatek do no. 160 Gonca Wileńskiego*; В комиссии по вопросу об открытии университета, *Северо-Западный голос*, 1908, № 768.

Vilniuje būtų ne ką geresnis nei buvęs Varšuvos universitetas, todėl dabar geriau steigti žemės ūkio ir pramonės akademiją²⁵. Iš tiesų kam lenkams reikalingas dar vienas, rusifikacinius tikslus turintis universitetas, kai jie ir taip boikotavo Varšuvos universitetą, o aukštąjį išsilavinimą lenkų kalba galėjo įgyti tiek Krokuvoje, tiek Lvoje. Iš principo, aišku, tiek lenkai, tiek tas pats Studnickis nebuvo nusistatę prieš universiteto steigimą Vilniuje²⁶.

Jau 1905 m. revoliucijos laikotarpiu išryškėjo vienodas įvairių lietuvių politinių jėgų požiūris tiek į lietuvių švietimo poreikius apskritai, tiek į aukštosios mokyklos steigimo problemą. Svarstant Vilniaus miesto dūmos 1907 m. pabaigoje iškeltą aukštosios mokyklos idėją, skirtingoms lietuvių politinėms srovėms atstovaujantys laikraščiai („Vilniaus žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Viltis“) vienu balsu pasisakė už universiteto, o ne kokios kitos aukštosios mokyklos steigimą²⁷. Tiesa, „Viltis“ pripažino, kad iš pradžių gerai būtų ir politechnika, tačiau greta nurodoma, kad lietuviai inžinieriai mažiausiai reikalingi. Be to, „Vilties“ nuomone, pasikeitus valstybės ekonominei politikai, reikės specialistų su aukštuoju išsilavinimu ir žemės ūkio srityje. O dabar reikalingiausi yra teisininkai, mokytojai, gydytojai. „Vilniaus žinios“ mini ir tokios aukštosios mokyklos vaidmenį lietuvių tautiniam judėjimui: „Vilniuj susirinktų didelis būrys mūsų jaunuomenės, kuri būdama savo gimtoji šaly turėtų didelę įtėkmę ant mūsų sodžiaus, sukeltų ten gyvesnį kultūros ir politikos judėjimą. Ir pačiame Vilniuj lietuvių įtėkmė pasidarytų tuomet daug stipresnė, nes atsirastų jame daug jaunų norinčių dirbti spėkų“. Įsteigus tokį universitetą, lietuvių visuomenės veikėjai planavo Vilniuje steigti ir liaudies universitetą²⁸.

„Viltis“ rašė, kad ypač reikalingas Istorijos-filologijos fakultetas, aišku, su Lietuvos istorijos (dėstomos taip pat vietinėmis kalbomis) ir lietuvių bei

²⁵ W. Studnicki, Wyższa uczelnia w Wilnie, *Goniec Wileński*, 1908, Nr. 55; idem, Akademia rolniczo-przemysłowa w Wilnie, *ibid.*, Nr. 62.

²⁶ Studnickis tai patvirtino ir savo referate, kurį perskaitė per vieną pasitarimą. Šiuo referatu Studnickis bandė pagrįsti Lenkijos istorijos ir lenkų teisės bei lenkų kalbos katedrų steigimo būsimame Vilniaus universitete būtinumą, nors akcentavo, kad esant tokioms sąlygoms su universiteto steigimu reikia palaukti. Potrzeba katedr polskich. (Memorjal p. Wacława Studnickiego), *Goniec Wileński*, 1908, Nr. 186.

²⁷ [Redakcinis], Universitetas Vilniuj, *Vilniaus žinios*, 1907, Nr. 223; [Redakcinis], Universitetas ar Politechnika Vilniuje?, *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 18, p. 209–210; [Redakcinis], Universitetas ir politechnika Vilniuje, *Viltis*, 1907, Nr. 31.

²⁸ [Redakcinis], Universitetas Vilniuj, *op. cit.*

baltarusių kalbų dėstymu. Tačiau šio fakulteto įsteigimas buvo atidėtas. Tokią poziciją „Viltis“ aiškino politinėmis sprendusių nuostatomis. Laikraštyje teigta, kad lenkams „negeistina „tarnų“ tautos savitoji civilizacija. Civilizuota tauta nebūtų tarnaitė, bet būtų pati ponija, kurią reiktų ir dabartiniams ponams pripažinti, jai pradėti tarnauti, o ne ant jos viešpatauti“²⁹.

Žydų interesai svarstant šį klausimą iškyla rečiausiai. Tačiau žydų potencialas (tiek finansinis, tiek politinis ir kultūrinis) Vilniuje buvo ypač svarus. Ir, žinoma, jie nebuvo vien pasyvūs stebėtojai. Žydai gana aiškiai leido suprasti, kad parems tik universiteto idėją, ypač jiems reikalingas Medicinos fakultetas³⁰. Žydams medikams, kaip žinoma, buvo lengviausia įsidarbinti, kadangi šioje sferoje vyriausybė mažiausiai juos varžė.

Kaip jau minėta, į komisijos darbą buvo pakviestas ir baltarusių laikraščio „Nasza niwa“ redaktorius Aleksandras Vlasovas, kuris pasisakė už universiteto steigimą, ypač akcentuodamas Istorijos-filologijos fakulteto svarbą. Universiteto, kaip tinkamiausio aukštosios mokyklos tipo, parinkimą Vlasovas grindė panašiai kaip ir kiti Lietuvos visuomenės veikėjai. Svarbu pažymėti, kad vienintelis tinkamas miestas universitetui, „Nasza niwa“ redaktoriaus nuomone, buvo Vilnius, kaip administracinis, ekonominis ir kultūrinis Lietuvos ir Baltarusijos centras³¹.

Istorinėje literatūroje jau įsitvirtinusi nuomonė, kad 1906–1915 m. Vilniuje ėjęs baltarusių laikraštis „Nasza niwa“ buvo tuo metu idėjinis ir organizacinis baltarusių tautinės veiklos centras³², vadinasi, Vlasovo išsakytos mintys atspindėjo baltarusių tautinio judėjimo siekius.

²⁹ [Redakcinis], Argi nereikalingas istorijos ir filologijos skyrius Vilniaus universitete?, *Viltis*, 1908, Nr. 50.

³⁰ К открытию в Вильне высшей школы, *Северо-Западный голос*, 1908, № 729; К вопросу о высшем учебном заведении в Вильне, *Виленский вестник*, 1908, № 1465.

³¹ Ab uniwersiteci u Wilni, *Nasza niwa*, 1908, Nr. 4; Ab Wileńskim Uniwersiteci, *ibid.*, 1908, Nr. 12; Проект плана докладной записки о необходимости открытия в гор. Вильне Университета с агрономическим отделением, *MAB RS*, f. 21, b. 2200, l. 1–2; Редактор „Нашей нивы“, О необходимости открытия историко-филологического факультета при предполагаемом Виленском университете, *iškarpa iš laikraščio „Минский курьер“* 1908, № 105, *ibid.*, l. 1–2.

³² A. Bergmanowa, Białoruski tygodnik „Nasza Niwa“ (10 XI 1906–7 VIII 19015), *Kwartalnik historyczny*, 1972, Nr. 3, s. 564; М. Біч, *Беларускае адражэнне у XIX - пачатку XX ст.*, Мінск, 1993, с. 18.

Taigi dar 1905 m. revoliucijos laikotarpiu išryškėję skirtingi Lietuvos tautų siekiai švietimo srityje 1908 m. įgijo dar aiškesnius kontūrus ir tai, be jokios abejonės, trukdė šių tautų interesus išreiškiančioms visuomeninėms grupėms susitarti dėl bendros pozicijos, svarstant aukštosios mokyklos steigimo Vilniuje idėją.

Vietinės nacionalistinės pakraipos rusų organizacijos protestavo prieš universiteto steigimą. Buvo baiminamasi, kad naujoji mokymo įstaiga taps dar vienu lenkų kultūros bastionu³³. Nors būta ir kitokių nuomonių. Technikos ir chemijos mokyklos direktorius pasisakė už Fizikos-matematikos fakulteto steigimą³⁴. Universiteto su žemės ūkio skyriumi įkūrimui pritarė ir VŠA globėjo atstovas komisijoje Vsevolodas Flerovas³⁵.

*Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą
Šiaurės Vakarų krašte*

Žinoma, kad paskutinis pasitarimas dėl aukštosios mokyklos įkūrimo įvyko gegužės 26 d. Kodėl gi taip entuziastingai pradėtas darbas staiga nutrūko? Vėlesnių metų dokumentuose rašoma, kad komisija nutraukė savo veiklą „dėl mažos vilties palankiai išspesti šį klausimą“³⁶. Verta pabandyti išsiaiškinti to „nepalankumo“ priežastis.

Iš istorinės literatūros žinome, kad neoslavizmo pakilimas baigėsi po Prahoje 1908 m. liepos mėnesį vykusio įvairių slavų tautų visuomenės veikėjų suvažiavimo. Taigi valdžiai nebereikėjo „žaisti“ su lenkais. Tiesa, valdžios rusifikacinės intencijos išryškėjo dar anksčiau.

Vyriausybės pozicija aiškiai išsakyta 1908 m. balandžio 3 d. liaudies švietimo ministro Aleksandro Švarco atsiliepime dėl valstybės gynybos plano

³³ Rusų tautinės sąjungos peticija be datos, adresuota liaudies švietimo ministrui, *RVA*, f. 733, ap. 154, b. 171, l. 24; Tikrieji rusai apie Vilniaus universitetą, *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 75; Posiedzenie rosyjskiego związku kresowego, *Goniec Wileński*, 1908, Nr. 44; Общее собрание членов Виленского отдела русского крайнего союза, *Виленский вестник*, 1908, № 1442.

³⁴ Wyższy zakład naukowy w Wilnie. II. Potrzeba wydziału fizyko-matematycznego. (Referat P. Sobolewa, dyrektora szkoły chemiczno-fizycznej), *Goniec Wileński*, 1908, Nr. 174.

³⁵ К открытию в Вильне высшей школы, *Северо-Западный голос*, 1908, № 729.

³⁶ Vilniaus miesto valdybos liaudies švietimo komisijos pirmininko 1911 m. gegužės 23 d. laiško E. Lagorijui juodraštis, *LVA*, f. 938, ap. 6, b. 312, l. 306.